

БАЪЗИ ФОРС-ТОЖИК ТИЛИ ЭЛЕМЕНТЛАРИ ХУСУСИДА

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7534619>

Ж.Ж.Эгамбердиев
АДЧТИ,

ELSEVIER

Received: 12-01-2023
Accepted: 13-01-2023
Published: 22-01-2023

Abstract: Ушбу мақола ўзбек тилига хинд-европа тилларидан, айнан форс-тожик тилидан кириб келган баъзи қўшимчалар ва сўзларнинг тузилиши ҳамда уларнинг маъноларига бағишланган
Keywords: интеграция, сўз, қўшимча, таржима, маъно, бирикма, олинма сўзлар, форс-тожик тили.
About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 12-01-2023
Accepted: 13-01-2023
Published: 22-01-2023

Abstract: Данная статья посвящена структуре некоторых суффиксов и слов, пришедших в узбекский язык из индоевропейских языков, конкретно из персидско-таджикского языка, и их значениям.
Keywords: интеграция, слово, суффикс, перевод, значение, словосочетание, заимствования, персидско-таджикский язык.
About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 12-01-2023
Accepted: 13-01-2023
Published: 22-01-2023

Abstract: This article is devoted to the structure of some suffixes and words that entered the Uzbek language from the Indo-European languages, specifically from the Persian-Tajik language, and their meanings
Keywords: integration, word, suffix, translation, meaning, word combination, loanwords, Persian-Tajik language
About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Дунё тилларининг интеграциялашуви, яъни сўзларнинг у тилдан бу тилга ўтиши қадимдан содир бўлиб келган ва бу жараён тобора жадаллашмоқда. Форс-тожик тили элементлари ўзбек тили таркибига кириб, фаол ишлатилиши барчамизга маълум. Лекин биз ҳар доим ҳам бу сўзларни ўзбек тилидаги сўзлардан ажрата олмаймиз. Тилшунослар бу мавзуда тушунчага эгадирлар, лекин бошқа соҳа одамлари форс-тожик тили элементларини худди она тилидаги сўзлардек ишлатаверади, аммо уни бошқа тилдан кириб келганлигини тасаввур қила олмайди.

Тарихингдир минг асрлар
Ичра пинҳон, ўзбегим,
Сенга тенгдош Помиру
Оқсоч Тиёншон, ўзбегим.

Сўйласин Афросиёбу
Сўйласин Ўрхун хати,
Кўхна тарих шодасида
Битта маржон, ўзбегим.
Ал Беруний, Ал Хоразмий,
Ал Фороб авлодидан,
Асли насли балки Ўзлук,
Балки Тархон, ўзбегим.
Ўтдилар шўрлик бошингдан
Ўйнатиб шамширларин
Неча ҳоқон, неча султон,
Неча минг хон, ўзбегим.
Тоғларинг тегрангда гўё
Бўғма аждар бўлдию,
Икки дарё – икки **чашминг**,
Чашми гирён, ўзбегим..
(Э.Воҳидов)

Эркин Воҳидовнинг “Ўзбегим” қасидасида айтилганидек тилларни ўрганиш қадим замонлардан, яъни Ўрхун-Энасой ёзувларидан бошлаб давом этиб келмоқда. Э.Воҳидов ижодида ҳам жуда кўп **кўхна**, **чашм**, **гирён** каби форс-тожик тили элементларини кўрамыз.

Бу мақоламизда асосан форс-тожик тилидан ўзлашган баъзи бир кўшимчалар ҳақида фикр юритамиз. Маълумки, жуда кўп олд кўшимчалар форс-тожик тилига мансубдир, масалан **бе-**, **ба-**, **бар-**, **бад-**, **сер-**, **но-**, **хуш-**, **хам-**, **пур-** каби. Бу олд кўшимчаларни ўзбек тилига қуйидагича таржима қилиш мумкин:

Бе- -сиз, **ба-** -ли, **бар-** -ли, **бад-** -ёмон, **сер-** -кўп, **но-** -эмас, **хуш-** -яхши, ёқимли, **хам-** -бирга, **пур-** -кўп.

Ундан ташкари **-дор**, **-гар**, **-дўз**, **-паз**, **-дон**, **-соз**, **-бон**, **-манд** ва бошқалар.

Бу кўшимчаларни ўзбек тилига қуйидагича таржима қилиш мумкин:

-дор -ли, **-гар** -чи, **-дўз** -тикувчи, **-паз** -пиширувчи, **-дон** -идиш, **-соз** -ясовчи, **-бон** -қаровчи.

Бу кўшимчалар ёрдамида ясалган сўзлар ўзбек адабиётида кўшлаб учрайди. Қуйида Ўткир Ҳошимовнинг “Икки эшик ораси” романида ишлатилган форс-тожик тили элементларига мисоллар кўрамыз:

Тиззам тошга урилган, шекилли, қаттиқ оғриб, кўнглим беҳузур бўлди.

Поездда аскар болалар бор. Биламан! Ярадорлар бор.

Норасида болани шунчалик урасанми, диёнатсиз!

Баҳор серёмғир келгани мол-қолга яхши бўлди-ю, экинларга жабр қилди.

Охири бахайр бўлсин деб, юрагимни ҳовучлаганча дарвозага югурдим.

Одам бир куннинг ўзида дунёда ҳам энг бахтли, ҳам энг бадбахт кимсага айланиб қолиши мумкинлигига ишонасизми?

Юқорида берилган мисоллардаги **беҳузур**, **ярадор**, **норасида**, **серёмғир**, **бахайр**, **бадбахт** сўзлари форс-тожик тилидан ўзлашган кўшимчалар ёрдамида ясалган сўзлар ҳисобланади. Қуйида ушбу сўзларнинг маъноларини таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз.

Беҳузур – бетоқат, беҳаловат, яхшимас, нотинч каби маъноларни англатади. Бе- кўшимчаси билан ясалган жуда кўп мисоллар келтиришимиз мумкин. Бемадор, бемаъни, бесамар, бевакт, бетакрор ва бошқалар.

Ярадор – яраси бор, яраланган, жароҳатли, жароҳатланган каби маъноларни англатади. -дор кўшимчаси билан ясалган сўзларга ҳам жуда кўп мисоллар келтиришимиз мумкин. Хабардор, номдор, гулдор, холдор, гумондор ва бошқалар.

Норасида – ёш, етилмаган, заиф, кучсиз каби маъноларни англатади. Қизиғи шундаки, **но-** кўшимчаси ҳам, **расида** сўзи ҳам форс-тожик тилидан ўзлашган. **Расида** сўзининг луғавий маъноси “*етилган*”, “*етган*” бўлиб, норасида сўзини биз вояга етмаган, ёш маъноларида қўллаймиз. Но- кўшимчаси билан ясалган сўзлар ҳам жуда кўп, масалан, номаълум, норасмий, нотекис, нотўғри, ноўрин, ноилож, нолойиқ ва бошқалар.

Серёмғир – ёмғири кўп, ёмғирли, ёмғирга бой каби маъноларни англатади. **Сер** сўзининг асл маъноси “*тўқ*” (қорин), лекин бу сўз ўзбек тилида олд кўшимча сифатида кўп қўлланади. Масалан, серёғ – ёғи кўп, серқирра – қирраси кўп, серҳосил – ҳосилга бой, сердаромад – даромадли, сермулозамат – кўп мулозамат қилувчи одам, серсалом – кўп салом берувчи одам, сермаъно – маънога бой, серсув – сувли каби бир қанча мисоллар келтиришимиз мумкин.

Бахайр – сўзи хайрли, яхши, ижобий каби маъноларда ишлатилади. **Ба-** кўшимчаси ўзбек тилидаги **-ли** кўшимчасига маънодош ҳисобланади. Ба – кўшимчаси ясалган баобрў – обрўли, бамаъни – маънили, баодоб – одобли каби сўзларни мисол қилиш мумкин. Бар- кўшимчаси ҳам ба- кўшимчасига синоним бўлади. Бунга барвакт – вақтли, эрта, бардавом – давомли, барҳаёт – тирик, ҳаёти давом этаётган каби сўзларни мисол қилиш мумкин.

Бадбахт – бахтсиз, бахти қаро, шўрпешона, бахти очилмаган каби маъноларни англатади. **Бад** сўзи форс-тожик тилида ёмон деган маънода қўлланади (Бу сўз инглиз тилида ҳам мавжуд, **bad** - ёмон, бунинг сабаби барчамизга маълум, форс-тожик тили ва инглиз тили Ҳинд-европа тиллар оиласига мансублиги учун бу икки тилда бир-бирига ўхшаш сўзлар жуда кўп), лекин ўзбек тилида олд кўшимча сифатида жуда кўп учратамиз. Бунга

мисол қилиб бадхулқ – хулқи ёмон, бадбўй – хиди ёмон, баднафс – нафси ёмон, бадкор – иши ёмон (бу сўздаги кор сўзи ҳам форс-тожик тилидан кирган бўлиб “иш” деган маънони англатади.

Энди форс-тожик тилидан ўзлашган яна бир қизиқарли ҳолатга эътибор қаратамиз. Ўзбек тилида **Минораи калон, Гуноҳи кабира Дарди бедаво Шахрихон, дардисар, вақти намоз** каби бирикмалар учрайди. Булар ўзбек тилида изофали бирикмалар деб юритилади. Биз бу бирикмаларни икки тоифага ажратамиз. Биринчи тоифаси:

Шахрихон - хоннинг шахри (хон шахри)

Дардисар – бошнинг оғриғи (бош оғриғи)

вақти намоз – намознинг вақти (намоз вақти)

оби ҳаёт – ҳаётнинг суви (ҳаёт суви)

Бу бирикмалар *от + и + от* шаклида ясалган бўлиб, ўртада “и” қўшимчаси ишлатилган, бу қаратқич келишиги қўшимчаси “нинг” га тўғри келади. Бундай усул инглиз тилида ҳам бор. Масалан:

The capital of Uzbekistan – Ўзбекистоннинг пойтахти

The door of my room – Хонамнинг эшиги

The name of the dog – Итнинг номи

Иккинчи тоифаси умуман бошқача таржима бўлади, булардаги “и” қўшимчаси таржима қилинмайди. Масалан:

Минораи калон – катта минора

Гуноҳи кабира – катта гуноҳ

Дарди бедаво – бедаво дард

Жуфти ҳалол – ҳалол жуфт

Бу бирикмалар *от + и + сифат* шаклида ясалган бўлиб, ўртада “и” қўшимчаси ўзбек тилида тушиб қолади.

Бу мақолада баъзи қўшимча ва сўзларнинг маъноларига эътибор қаратдик холос, кейинги мақолаларимизда бу сўзларни турли нуқтаи назардан классификация қилишга ҳаракат қиламиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбек тили изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида (2006-2008)
2. Ў.Ҳошимов. Икки эшик ораси. Тошкент, 2019, 317-318-бетлар.
3. Ж.Эгамбердиев. Сўзларнинг метафорик маъноларини турли луғатларда кодификациялаш тамойиллари, PhD диссертацияси.